

JEGYZETEK

BALOGH ERNŐ

Szolnok-Doboka vármegye, természeti értékei és szépségei

Tágabb értelemben idevonatkozólag a régebbi időkől két nagyobb összefoglaló munkára utalhatok. Az egyik »Szolnok-Doboka vármegye monográfiája«, melynek 1901-ben megjelent I. kötetében MÉSZÁROS JÁNOS ismertette a 3—23. l.-on a vármegye földrajzát és földtani felépítését, szólva röviden a lakosságról és ennek foglalkozásáról is. Futólagos földtani leírásán sok tekintetben természetesen már túlhaladott az idő, földrajzi vonatkozású ismertetése pedig tulajdonképpen roppant részletességgel szárazon elmondott térkép. A másik »Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képből« című nagy mű magyarországi részének szintén 1901-ben megjelent VII. köteté; ebben Szolnok-Doboka vármegyét KÁDÁR JÓZSEF írta meg (218—34. l.). A rövidre fogott hegy- és vízrajz után a vármegye helységeit sorolja fel, részletesebben kitérve történeti vonatkozásaira. A vármegye geológiai felépítésének még ma is szinte egyedüli forrásmunkája DR. KOCH ANTALNAKNAK »Az Erdélyrészi medence harmadkori képződményei« című összefoglaló nagy munkája (Budapest. I—II. rész. 1894 és 1900). A vármegye tavaira vonatkozólag SZTRIPSZKY HIADORNAK »Az erdélyi halászat ismeretéhez« című munkájára utalhatunk (Kolozsvár. 1908). A címben jelölt tárgykör körül mozog »Szolnok-Doboka földje« című cikkem, mely az EME 1942-ben Désen tartott vándorgyűlésének Emlékkönyvében (Kolozsvár, 1943. 96—103. l.) jelent meg. Több adat saját helyszíni megfigyelésem.

LÁSZLÓ GYULA

Szolnok-Doboka területének települése Szent István koráig

A megye nagy monográfiájában RÉTHY LÁSZLÓ írt nagyon becses összefoglalást a megyében talált leletekről és számos, ma is helytálló megfigyeléssel világította meg a megye területének őstörténetét. A monográfia megjelenése óta talált leleteket s a róluk szóló irodalmat ROSKA MÁRTON őskori »Repertorium«-ában (Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1942) találja meg az olvasó. E Repertorium térképeinek felosztását követi a megye leleteiről készült térképvázlatom is. A népvándorlás korának s főként Géza fejedelem és Szent István telepítési politikájának megvilágítását »Budapest története« I. kötetében részletezem. Erdély településtörténetének nyers vázlatát, s ezzel együtt az itt közölt négy térkép magyarázatát »Erdély településtörténetének vázlatja Szent Istvánig« című dolgozatomban (Erdélyi Múzeum 1943: 371—90, ill. Erdélyi Tudományos Füzetek 167. sz.) fejttem ki.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

MAKKAI LÁSZLÓ
Belső-Szolnok és Doboka a középkorban

Tanulmányom megírásakor a megye nagy monográfiájának hét kötete szolgált alapul, a mű adatait azonban a megjelenése óta közzétett források és kutatások alapján ellenőriztem és kiegészítettem. Önálló levéltári kutatásokat főként a honfoglaló nemzetségekre vonatkozólag használtam fel. Ezeknek a nemzetségeknek betelepülési időpontja, elhelyezkedése és későbbi sorsa, a megyék kialakulása, továbbá a várjobbágyok szerepe tekintetében előadásom lényeges pontokban eltér TAGÁNYI KÁROLY véleményétől, melyet ő a megye monográfiájának első kötetében fejtett ki. Állításaim részben KARÁCSONYI JÁNOSnak a magyar nemzetségekről szóló munkájára, részben pedig a régészeti kutatások eredményeire alapoztam, főként azonban készülő-féltben levő dolgozatomban (Erdély és a magyar honfoglalás) forrásanyagát és tanulságait értékesítettem bennük. Ellenőrzésükre szóbanforgó tanulmányom remélhető hamaros megjelenése nyújt majd módot.

A megye régi szláv lakosságáról KNEZSA ISTVÁN tájékoztató »Magyarország népei a XI. században« című művében (Szent István Emlékkönyv, Budapest, 1938.). A víznevek nyelvi eredetéről ugyanő írt (Erdély víznevei. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, 1942.).

A nemzetiségi viszonyok tekintetében korábbi munkáim (Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása. Hírel 1942: 225—42 és kny. — Szolnok-Doboka megye magyarsága. Az EME dési vándorgyűlésének emlékkönyve. Kv., 1943. és Erdélyi Tudományos Füzetek 151. — Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, 1942. és kny.) eredményeit használtam fel.

JAKÓ ZSIGMOND
Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban

Nem véletlen az, hogy az erdélyi megyék közül eddig csak Szolnok-Doboka monográfiája készült teljesen el. A KÁDÁR-féle hatalmas munkának ugyanis éppen úgy, mint ennek a dolgozatnak az elkészítését az értékes anyaggyűjtés tette lehetővé, melyet Belső-Szolnokra vonatkozólag TORMA JÓZSEF, Dobokára pedig HODOR KÁROLY egy évszázaddal előbb elvégzett. Mivel Torma szétkallódott gyűjteményének egy tekintélyes része KÁDÁR JÓZSEF írói hagyatékával a dési ref. egyház letéteként az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárába (ezután röviden: ENML) került, Torma másolatai alapján több esetben lehetőség nyílt a források olyan értékeléséhez, amilyenre Kádár szükségszerűen szükségavü kivonatai nem adtak volna módot. Főforrásom tehát — Kádár óriási adatgyűjtésén kívül — Torma József kéziratos munkája Belső-Szolnokról, de méginkább a megye történetéhez készített különféle jegyzetei, levéltári kijegyzései voltak. Mivel Torma gyűjtését Kádár is értékesítette, általában a hozzáférhetőbb helyet, tehát Kádár munkáját idézem. Ha lényeges helyen külön forrást nem nevezek meg, az adat mindig Kádár monográfiájának az illető községet tárgyaló részében található. Torma, Hodor és Kádár lelkes előmunkálatai nélkül dolgozatomban el sem készülhetett volna. Őszinte köszönettel tartozom még SZABÓ T. ATTILÁNAK, aki évtizedes levéltári kutatómunkája során készített szolnokdobokai vonatkozású kijegyzéseit rendelkezésemre bocsátotta, s ezzel nagyban elősegítette Kádár anyaggyűjtésének további kiegészítését.

Az adatok értelmezésében segítségemre voltak MAKKAI LÁSZLÓnak fennebb idézett szolnokdobokai vonatkozású előmunkálatai. A XVII. század eleji pusztításoknak előadásakor teljesen az ő kitűnő összeállítására támaszkodtam. A hegyvidék és völgyek települései közti érték-különbségre, a pusztítások számszerű megállapítására vonatkozó fejtegetéseim szintén az általa közzétett forrásokon alapszanak. Bár a megye népességére vonatkozó számlításai hasznos útmutatásul szolgáltak, módszertani megfontolások alapján meggyőzőbbnek véltem csupán a források adta arányokkal való bizonyítást, s így eredményeit e téren nem vettem át.

A román betelepülés menetére, sajátágaira vonatkozó állításaim részletes bizonyítását az érdeklődő »A románság megtelepülése az újkorban« (Erdély és népei. Szerk. Mályusz Elemér) Bpest, 1941. és a Magyar Történettudományi Intézet sajtó alatt lévő évkönyvében megjelenő »A románság újkori betelepülése Magyarországra« című dolgozatomban találhatja meg.

A magyarországiak térfoglalásáról, vezető szerepéről, a fejedelmek hatalmának alapjairól HÓMAN—SZEKFŰ, Magyar történet III. és IV. kötetének erdélyi fejezetei és saját kutatásaim alapján szóltam. Értékes útbiztosításokat nyertem MAKKAI LÁSZLÓtól is, akinek Erdély történetéről készített rövidesen megjelenő összefoglalása a fejedelemség viszonyait egészen újszerű megvilágításba helyezi. A fejedelmi birtokpolitikáról, a fiscalis uradalmakról szóló részekhez I. tölem »A gyalui vártartomány urbáriumai« című kiadvány bevezetését. — Keresztúri Kristóf jobbágynak a száma: ENML Kornis-lt. 35. fiók, Fasc. I. No. 26. — Az 1600. évi nemes-összeírás: Genealogiai Füzetek 1908: 14—7. A belsőszolnoki birtokosok 1658. és 1745. évi összeírását Torma Józsefnek a megyei levéltárból vett másolatából használtam. Belső-Szolnok nemesének 1676. évi összeírása: Genealogiai Füzetek 1906: 9—10, 22—3. A szamosújvári darabontok kiváltságai: KÁDÁR VI, 207, 210. Kétszáz kővári puskás nemesítése: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (ezután röviden: EOE) XII, 304, XIII, 283, XIV, 225. Kővári nemesek, szabadosok elköltözése: EOE XIV, 295, XX, 263. 1570-ben elpusztult faluk: KÁDÁR I, 91. Városba-költözés: SZABÓ ISTVÁN, Hanyatló jobbágság a középkor végén. (Századok: 1938: 10—59.) A dési szászság eltűnése: SZABÓ T. A., Dési települése és lakossága (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1942. évi, dési vándorgyűlésének emlékkönyvében és Erd. Tud. Füz. 147. sz.). Sóaknára szökés: EOE I, 504, II, 197, VII, 183, IX, 420. Galíciai vlach települések és a XVI. századi vlachmozgalom: NISTOR ION I., Migrațiunea Românească în Polonia în secolul XV. și XVI. București, 1939. (Academia Română. Memoriile secțiunii istorice. Seria III. Tomul XXI.) Drágosfalva betelepítése: KÁDÁR III, 376. Geizkofler véleménye: Magyar Országgyűlési Emlékek. Bpest, 1890. X, 182. A településeket időrendben felsorolja KÁDÁR I, 63—91. Csicsó 1553. évi urbáriumai: MAKKAI L., Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején (i. h.). A magyar nagybirtok nevelőmunkájára I. idézett megjelenendő dolgozatomat. Szerb településekre: EOE I, 495, III, 180, 218, IV, 432, 526. Az 1550. évi porta-szám: Kolozsmonostori lt. (röv. Km.) Cist. 49. Az 1583. évi porta-szám: Gyulafehérvári lt. Cent. CC. 95. Mindkettőt a Kádár-hagyatékban található másolatban használtam. A Básta-féle pusztításokra vonatkozó idézetek: Erdélyi történelmi adatok (szerk. GR. MIKÓ IMRE). Kolozsvár, 1855. I, 187—8., EOE V, 264, 508. A szamosújvári és kővári uradalom 1553., illetőleg 1565. és 1603. évi összeírását MAKKAI adta közre feljebb idézett munkájában. Rudolf császár titkos rendelete Bástához: VERESS ENDRE, Básta György levelezése és iratai (Mon. Hung. Hist. I, 37. Bpest, 1913. II, 279). Mihály vajda társadalmi reformja: GIURESCU C. C., Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătură lui Mihai Viteazul. București, 1915. és FILITTI I. C., Despre

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

„legătura” lui Mihai Viteazul (Revista Istorică Română 1932 221 kk.). Idézetek a csavargó jövevényekre: EOE VII, 544, VIII, 97, 131, 484, IX, 92. Bethlen kiadja a jövevényeket: VERESS, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. București, 1937. IX, 186—7. Lengyelek Bethlenben: KÁDÁR II, 181. Orosz jövevények: ENML Henter-It. Fasc. 8. No. 15. (Szentmargita), Bánffy nemzeti It. Kisiklód 1679., Kolozsmonostori It. Fasc. 26. Urbaria (Pecsészeg 1647. évi urbárium). Budatelke lakói 1641-ben: Km. It. Fasc. 26. Urbaria. Törökfalvi áttelepülők: Kádár VII. 59. Monostorszeg újratelepítése: ENML Torma-It. Szentgothárdi telepítés: Km. It. Cottus Doboka V. 26. Régi lakosságukat megőrző falvak: Km. It. Fasc. 26. Urbaria jelzet alatt található összeírások. A nyárlókékesiek szolgáltatásai: Km. It. Cottus Doboka C. 13. Moldvába járás: Székely Oklevéltár VII, 107. És a kolozsmonostori levéltárnak a kolozsvári r. kat. plébánián őrzött részében Fasc. II. No. 592. Szászencs: KELEMEN L., A szászencsi oláhok: Erdélyi Múzeum 1912: 244. Panasz a románok pusztításai miatt: EOE IV, 526—7. Evlia Cselebi: Török-magyarok történelmi emlékek II. osz. III. 83. Pusztulás Várad eleste után: Történelmi Tár 1894: 683. A török hódoltság kiterjedésére: LUKINICH I., Erdély területi változásai. Bpest, 1918. 407 kk. Rédei levele: EOE XVIII, 123. Hegykebe települt falvak: EOE XIV, 124, 184, 190, 320. Nagy román bevándorlás 1664 körül: Török-magyarok emlékek. II. sor. IV, 247. A megye 1700, 1713 és 1721. évi országos összeírásai az Országos Levéltárban őrzött guberniumi közigazgatási levéltár (ezután röviden: OL Gub.) összeírásai között található. Idézet az 1712. évi pestisre: OL Gub. 280/1712., az 1717. évi tatár-beütésre: OL Gub. 315 és 324/1717., az 1726. évi kivándorlásra: OL Gub. 238/1726. A zsellérek előnyös helyzete: EOE XXI, 119, 124. és BERLÁSZ JENŐ, Az erdélyi úrbérrendezés problémái: Századok 1941: 268—70. Összeütközések az önzertes magyar jobbágyság és a földesurak között: BERLÁSZ, A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere: A bécsi Magyar Történetkutató Intézet IX. Évkönyve, Bpest, 1939. 27. Elpusztult egyházak a székely ref. esperességben: 1754. évi vizitációs jegyzőkönyv a Szamosújvárott őrzött egyházmegyei levéltárban. A XVIII. század elején még magyar falvak pusztulása: KELEMEN L., Újabb adattár a vargyasi Daniel-család történetéhez. Kolozsvár, 1913. 186. és BERLÁSZ, i. m. 28. Somkerék: Az ottani ref. egyház, legrégebbi protocolluma. Románok adóznak a magyar egyháznak. EOE XIV, 175, XX, 261. Ref. templomok elvétele: KÁDÁR, i. m. az idézett községeknél. Szászfülpös: SZABÓ T. A., A románok újbabkori erdélyi betelepülése: Hitel 1942: 137—8 és kny. 5—6. A szásznyiresi görög katolikusok pártfogására nézve I. töle Erd. Múz. 1937: 16 és Erd. Tud. Füzetek 91. sz. 18. I. A szászok elűzik a románokat: BARIȚIU G., Istoria Transilvaniei. Sibiu, 1889. I, 332—35. és OL Gub. 369, 489, 548/1752, 1478/1755. Szász falvak elmagyarosodása és pusztulása: KÁDÁR, az illető községeknél és Kolozsmonostori It. Fasc. 26. Urbaria jelzetű XVII. század közepi összeírások. Átvándorlás Magyarországra: idézett, megjelenendő dolgozat. Idézet az átvándorlásra: OL Gub. 1252/1754. Jobbágyság „átszállítása”: EOE XIV, 224., XIX, 343. Átszállítás Tötörre: ENML Bánffy nemz. It. Lápósi csomó 1758, Csicsókereszturra: Ugyan ott. 1760. évi összeírásban, Magyaroklőrre: OL Erdélyi fiscalis It. XII. szekr. Fasc. 15. M. Krisánok Szásznyiresen: Aporc. It. a Székely Nemzeti Múzeumban Sepsiszentgyörgyön (KELEMEN LAJOS főigazgató úr másolatát használhattam). Szökések Kővárból: OL Gub. 388/1731. Tömeges kivándorlás Moldvába: OL Gub. 1662/1761, 1500/1764, 2163/1757. Bazaraba nyilatkozata: VERESS, Documente X, 72—3. Rómán cigányok Erdélyben: POTRA G., Despre țiganiii domnești, mânăștirea și boierescii (Revista Istorică Română 1935/6: 298). A vagabundusok és az 1721. évi lakos-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

ságra I. az idézett országos összeírás megfelelő kötetét. Gr. Teleki Imre 1817. évi elaboratuma: ENML Teleki-cs. hosszúfalvi lt. Fasc. 11. No. 89. Tót telepítések: KÁDÁR, a megnevezett községeknél. Az elrománosodásra szintén ott. A szentgyeydi eset: Széki ref. egyházmegye lt. Szentgyeydi csomó. A jelenlegi helyzetre vonatkozó, s többnyire az érzelmektől diktált megnyilatkozások közül tisztánlátásával kiemelkedik ALDOBOLYI NAGY M., Magyarok a Kis-Szamos mellékén (Hítel 1943; 346—58.). Az elrománosodással kapcsolatban I. SZABÓ I., A magyarság életrajza (Bpest, 1941) című munka megfelelő fejezeteit. A székely nemesség térhódítására: HODOR K., Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése. Kv., 1837. 499. A kisenemesség megszorodására: KÁDÁR VII, 400—22. l-on közzétett összeírások. A nemesség és parasztság 1844. évi lélekszáma a Torma jegyzetei között található eredeti kimutatásokat használtam. A kisenemesek és a parasztság vagyoni viszonyairól mondtak az idézett 1721. évi összeírás összesítéséből valók. Az oláh-láposiak felirata Kádár hagyatékában, a kővári feliratok pedig a guberniumi levéltárban. A birtokmegosztásra vonatkozó adatokat, melyek az 1911. évi Magyarországi Gazdacímháron (Bpest, 1911) alapulnak, VENCZEL JÓZSEF volt szíves rendelkezésemre bocsátani. A román földreformkor kisajátított területre: VENCZEL J., AZ erdélyi román földbirtokreform (Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940—41.) Kv., 1942 és kny.

SZABÓ T. ATTILA

Dés története

A dolgozat legfontosabb forrása az adatokban gazdag KÁDÁR-féle »Szolnok-Doboka vármegye monographiája« (Dés, 1900. III, 5—219. l.). Sok adat található a város általános történetére is KÁDÁRnak egy másik, »A deési ev. ref. egyházközség története« (Dés, 1882) című művében is. A XVII. és XVIII. századi viszonyok rajzát megkönnyítette LUKINICH IMRÉNEK »Dés város közléte a XVIII. század elején« (Dés, 1908) című tanulmánya; ennek főértéke, hogy a városi jegyzőkönyvekből közöl igen érdekes adatokat. Ugyane források felhasználása teszi nélkülözhetlenné Dés XVIII. századi történetére nézve SÁRKÁNY LORÁNDnak »Katonavilág Désen a XVIII. század elején« című dolgozatát; az e korbeli katonai beszállásolásokról és a velük kapcsolatos viszonyokról jórészt az ő és LUKINICH adatainak felhasználásával írhattam [Sárkány dolgozata megjelent »Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Désen 1910. október 9 és 10. napjain tartott ötödik vándorgyűlésének Emlékkönyve«-ben (szerk.: Szádeczky Gyula). Kolozsvár, 1911. 47—59. l.]. A város XIX. század-középi viszonyaira nézve nagyon értékes forrás KOVÁCS SAMU, dési református lelkésznek »Visszaemlékezések. 1830—1850« című emlékirata (Dés, 1887. 156 + V l.), a század utolsó felére és a századforduló tájára ILOSVAY JENŐ kézirat »Dési króniká«-ja (A dési református egyházközség levéltárában) és KÁDÁR id. monográfiájának megfelelő fejezetei. E század évtizedeinek futó rajzában KÖRÖSY Györgynek beszámolóján (A »szabad lyceum« 10 éve. 1902/3—1911/12. Désen, 1912. 16 l.) és KRISTÓF GYÖRGY megállapításain (Tudományos intézetek Erdélyben: Erdélyi Múzeum 1942: 127—8 és Erdélyi Tudományos Füzetek 135. sz. 26—7) kívül saját helyszíni ismereteimre, személyes gyermek- és ifjúkori tapasztalataimra támaszkodtam. Jórészt a KÁDÁR-féle monográfia adatainak felhasználásával készült a város megszállás alatti román monográfiája: MÂNZAT GEORGE, Monografia oraşului. Dej. Beszterce, 1926. 321 + 7 l.; ennek különösen a románokra vonatkozó részében vannak azonban a városi és a román egyházak levéltárából felkutatott újabb adatok

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

is. — A többi felhasznált munkákat idézem »Dés települése és lakossága« című dolgozatom jegyzetanyagában [Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Désen 1942. október hó 18—20. napján tartott tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1943. 79—95. l. és Erdélyi Tudományos Füzetek 147. sz.]. E dolgozatomban a következő sajtóhibákat kell e helyütt is kijavítanom: A 92 (16). l.-on lévő ³⁰ jegyzet 10. sorában *constituens h. constituendis*, a 11. sorban *prudantium notitiarum h. praesentium notitiam*, a 22. sorban *exhibentis h. exhibenti* írandó. A dolgozat második részének, meg a többi részek anyagát saját levéltári kutatásaimmal is kiegészítettem. Különösen a 2—3. részbe foglaltam bele, sokszor szó szerinti ismételve saját előbb idézett tanulmányom és a »Dés helynevei« címűnek eredményeit [Erdélyi Tudományos Füzetek (szerk. György Lajos). 101. sz. Torda, 1937].

BIRÓ SÁNDOR

Szamosújvár története

E fejezet alapanyagát ugyancsak a KÁDÁR-féle monográfia szolgáltatta. KÁDÁR adatai azonban sokszor ellenmondóak és kevésbé világosak lévén, szükséges volt azoknak más források adataival való összehasonlítása. Így főleg a fejedelmi korszakra vonatkozólag igénybe vettem a SZILÁGYI SÁNDOR szerkesztette »Erdélyi Országgyűlési Emlékek« nagy gyűjteményes munka néhány kötetét. Az általános fejlődéssel kapcsolatos kérdésekben SZILÁGYI »A Magyar Nemzet Története« és HÓMAN—SZEKFŰ »Magyar Történet«-ét valamint JANCÓS BENEDEK 1931-ben megjelent: »Erdély történeté«-t használtam. Az 1657-i szamosújvári országgyűlésre vonatkozó idézet PETRICSEVICH HORVÁTH KOZMA önéletírásából való. Ezt DANIEL G.—THALY K., Történelmi Kalászkok, Pest, 1862 után részletekben közölte MAKKAI LÁSZLÓ »Erdély öröksége« című gyűjtemény V. kötetében. A szamosújvári várral és környékével, illetőleg e vár mai állapotával kapcsolatos megállapításokat a hely színen tett látogatásom alapján írtam. A szamosújvári vár és a városi képét L. BORBÉLY ISTVÁN, Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból; Erdélyi Múzeum 1943; 196 kk. és Erdélyi Tudományos Füzetek 161. sz. 19. és 20. melléklet.

ENTZ GÉZA

Szolnok-Doboka műemlékei

Általános irodalom a megye művészeti emlékeihez: KÁDÁR JÓZSEF, Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Dés, 1901—1905. I—VII. köt. — DEBRECZENI LÁSZLÓ, Erdélyi református templomok és tornyok. Kolozsvár, 1929. — BIRÓ JÓZSEF, Erdély művészete. Budapest, 1942.; Ua., Erdélyi kastélyok. Budapest, 1943. — BALOGH JOLÁN, A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. Magyar Művészet 1934: 129—158. l.; Ua., Az erdélyi renaissance. I. köt. 1460—1541. Kolozsvár, 1943. — Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. Kolozsvár, 1882—1890. — ENTZ GÉZA, Szolnok-Doboka középkori művészeti emlékei. Az EME dési vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1943. 59—66 és kny. Erdélyi Tudományos Füzetek 150. sz. A történeti adatok, ha nincsenek külön jelezve, KÁDÁR művéből valók.

Cicsókeresztúrra: ENTZ GÉZA, A cicsókeresztúri római katolikus templom. Erdélyi Múzeum 1942: 47—66 és, kny. Erd. Tud. Füz. 134. sz. A Szamosújvárnemetiben talált sírkőre: ORNSTEIN JÓZSEF, Egy síremlékről a szamos-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

útvárnémétii ev. ref. templomban. Arch. Ért. 1896. 154—6. (Képe a 155. l.). A pápai tizedjegyzéket közli a Monumenta Vaticana (I. Series I. Tomus. Budapest, 1887). Sajtószentandrásra: Hazai Okmánytár VII, 20. Szamosjenőre: uo. VI, 174. Székre: A széki református templom. Technika 1942. 250—2. Révkolostor templomának képét I. KÁDÁR, i. m. V, 553—4. Désre: ENTZ GÉZA, A dési református templom. Erd. Tud. Füz. 141. sz. Az ausztriai szerzetesi templomokra: DONIN, KARL KURT, Die Bettelordenskirchen in Österreich. Baden bei Wien, 1935. A bethleni címer, az árokalji szentségfülke és Bethlen Gergely síremlékének képét LUKINICH IMRÉnek »A bethleni Bethlen-család története« (Budapest, 1929) című művéből vettük át. A vajdahunyadi zárókő képét I. Magyarország műemlékei. Budapest, 1913. III, 86. Szentgyedgy templomára: Hazai Oklevéltár 202. A somkeréki templomra: BARABÁS SAMU, A Teleki-család oklevéltára. Budapest, 1895. I, 47 és 124, ZIMMERMANN—WERNER, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1902. II, 427. A gogánváralji mennyezetre: KELEMEN LAJOS, A gogánváraljai mennyezet készítettője és kora. Erdélyi Irodalmi Szemle 1928: 13—20. A dési templom toronysisakjára: HERPEI JÁNOS—SZABÓ T. ATTILA, Levéltári adatok faépítészettünk történetéhez. I. Erd. Tud. Füz. 107. sz. 28. A szentegedyi mennyezetre: Névkönyv 1885. 38. A korai erdélyi mennyezetfestményekre: KELEMEN LAJOS, Erdélyi magyar mennyezetfestményeink a XVII. százév végéig. Művészeti Szalon 1928. jún.—júl. sz. 6—10. A somkeréki mennyezetfestményre: Protocolum Ecclae Ref. Somkerekensis est paratus anno MDCCCLXXXIII per Mich. A. Szilágyi 66. (A somkeréki ref. egyház tulajdonában lévő ú. n. aranykönyv). Az almásmálomi mennyezetre: Névkönyv. 1890. 31. Szamosújvár egyházi építészetére: SZONGOTT KRISTÓF, Szamosújvár szab. kir. város monografiája. Szamosújvár, 1901. II, 16—56. A szamosújvári nagytemplom szószekére: ENTZ GÉZA, A székelyudvarhelyi római katolikus plébániatemplom. Közlemények az Erd. N. Múz. Érem- és Régiségtárból 1943: 109. A dési ferencendi templomra: BIRÓ LŐRINC, A dési szentferencendi kolostor története. 1712—1912. Kolozsvár, 1912. Szarvaskendre az ottani r. kat. egyház anyakönyveinek II. kötete tartalmaz becses adatokat. A kolozsvári barokk szobrászatra: BIRÓ JÓZSEF, A kolozsvári Szent Mihály-templom barokk emlékei. Kolozsvár, 1934. A dési ferences templom Mária-oltárát vö. a kolozsvári minorita templom hajdani, ma Nagyenyeden lévő oltárával. Képét BIRÓ, i. m. 32. A csicsókéresztúri Pieta elhelyezésére vonatkozóan módosítottam id. dolgozatomban kifejtett véleményemet.

A világi építészetre: KÖVÁRI LÁSZLÓ, Erdély építészeti emlékei. Kolozsvár, 1866. A szamosújvári várra: LECHNER JENŐ, Renaissance építési emlékek Szamosújvárott. Budapest, 1917. I. Rákóczi György szamosújvári építkezéseire KELEMEN LAJOS kéziratoss kijegyzései az egykorú kolozsvári számadáskönyvekből. A szentbenedeki kastélyra: KELEMEN LAJOS, A legrégibb erdélyi magyar hímesoszlopok. Pásztortűz, 1924. 8. sz. 6—9 és ENTZ GÉZA, A szentbenedeki Komis-kastély. Ellenzék 1942. 63. sz. A cegői Zalai-udvarházról említett tévő oklevél a Székely Nemzeti Múzeum levéltárában van. A tötöri Keczei-kúriára: BALOGH JOLÁN, Sipos Dávid néhány ismeretlen műve. Pásztortűz. 1935: 481—2 (A kúria képe a 475. lapon). A kapijoni kastély tűzvész előtti képét I. BIRÓ JÓZSEF, Erdély művészete 266. A rokokó kályhák győri eredetét Haller János gr. hagyatékának 1795-i összeírása említi. Ez jelenleg is a kastélyban van. A csákiigorbói kastélyra: KELEMEN LAJOS, A csákiigorbói kastély. Művészeti Szalon 1928. okt. szám. 3—8 és nov.—dec. szám 3—7. A cegei kastélyra: ENTZ GÉZA, A cegei Wass-kastély. Ellenzék. 1942. 270. sz.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

BIRÓ SÁNDOR

A magyar iskolaügy Szolnok-Dobokában

A tanulmány megírásánál KÁDÁR JÓZSEF »Szolnok-Doboka vármegye nevelés- és oktatásügyének története« című Désen, 1896-ban megjelent nagy, 587 lapos művét használtam fel. Ez a munka KÁDÁR legértékesebb műve. Az újkori magyar nevelésügy történetében valósággal nélkülözhetetlen, mert az egykori egyházmegyei jegyzőkönyveket és iskolalátogatások iratait használja fel, legtöbbször egészen bő idézetekkel. A XIX. sz. második felének iskolai viszonyait pedig saját személyes kutatása és adatgyűjtése alapján ismerteti. Tanulmányom legtöbb idézete, megdöbbentő adatai KÁDÁR emez értékes művéből valók. Ezeket az adatokat kiegészítettem a dési állami főgimnázium 1906/907 isk. évről közölt »Értesítő«-jének a dési középfokú oktatásra vonatkozólag KÖRÖSY GYÖRGY és LUKINICH IMRE közölte adataival. Ugyancsak összevettem a fenti adatokat a »Magyarország közoktatásügye« címen évenként kiadott miniszteri jelentések adataival, melyek a KÁDÁR adatait egészen igazolják. A tanulmányom román nemzetiségi vonatkozásait részben saját kutatásaim alapján állapítottam meg.

PALOTAY GERTRUD

Szolnok-Doboka magyar hímzései

Szolnok-Doboka népi hímzéseivel a Széken folytatott helyszíni tanulmányozáson kívül az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában és a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában lévő népi hímzés-darabok ismerete alapján foglalkozhattam. Ehhez járult még az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek Désen 1942 őszén tartott vándorgyűlése alkalmával rendezett néprajzi kiállításra a megye jó néhány községéből begyűlt kézimunkaanyag ismerete (vö. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Désen 1942. október hó 18—20. napján tartott tizenhetedik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1943. 27—8). Ezt magammal is alkalmam nyílt az Erdélyi Múzeum-Egyesület előzőekenységéből átnézni, illetőleg a lefényképezett anyagot társzerzőként feldolgoznom. Az itt közreadott anyag feldolgozását I. PALOTAY GERTRUD—SZABÓ T. ATTILA, Ismeretlenebb erdélyi hímzéstípusok. Az északi Mezőség magyar hímzései: Néprajzi Értesítő XXXIII (1940), 12—8 és kny. A Néprajzi Múzeum Füzetei 5. sz. — Ua., Mezőségi magyar hímzések: Erdélyi Múzeum 1943: 78—91, 428—48 és kny. Erdélyi Tudományos Füzetek 159. sz. Az e tanulmány első részében elmondottak jobbára e két utóbbi dolgozat eredményeinek népszerűsítései. Felhasználtam dolgozatomban a szolnok-dobokai Szék gazdag hímzésanyagáról írott és az Erdélyi Tudományos Füzetek 179. számaként éppen megjelenőben lévő dolgozatomban részletesebben előadott megfigyeléseimet is. A megye hímzéseinek öltéstechnikájára nézve I. FERENCZ KORNÉLIA—PALOTAY GERTRUD, Hímzőmesterség. A magyar népi hímzések öltéstechnikája. Bp., 1932. 53—4. — A megye községei közül eddig inkább csak Szék valóban egyéni, tipikus hímzészvilága vonta magára a figyelmet. Ennek kézimunkaanyagáról tartott 1934. március 14-én előadást SÁRKÁNY LORÁND a Magyar Néprajzi Társaságban, s adott ki egy kisebb közleményt »A székli ornamentika« címen a Muskáti III (1934), 9. sz. 9—10. l.-ján. Ehhez csatlakoztak KÖVÉSSI Editnek »A mezőségi hímzések öltései és kidolgozása« című, nem minden tekintetben helytálló észrevételei (i. h. 11. l.). UNDI MÁRIA »Mezőségi írásos hímzés« címen a Magyar Kincsesláda V. füzeteként (Bp., é. n.) kiadott munkája is Szék meg a Mezőség hímzéseiről szól; ő a minták egész-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

ből kiragadott és átrajzolt díszítményeket közöl. SÓFALVI IDA a széki kelenyében szereplő szóttos és hímezéses párnákról emlékezik meg (A széki leány kelenyége meg az öregasszonyoké: A Hagyomány Szava 1940: 3. sz. 1. l.). Ezeket a közléseket kiegészíti GÖNYEI SÁNDORnak a széki felvetett ágy hímezéses és szóttosdíszű párnáiról írt és kilenc fényképben szemléltetett közleménye [A „felvetett nagy ágy” Széken: Muskátli (Magyar Iparművészet) 1941: 3. sz. 13—8 és 4. sz. 23—7].

A dolgozat második, az egyházi hímezésekről szóló részéhez már alig van előmunkálat. Ezeknek feldolgozását az erdélyi református egyházkerület e megyére vonatkozó, nagyon gazdag fényképgyűjteményének, sőt részben az eredeti daraboknak tanulmányozása tette lehetővé. Egy darabot, a dobokai református egyház egy recés abroszának képét és leírását közölte és leírta KELEMEN LAJOS, Régi egyházi varrottások: Pásztortűz 1929: 118—9. — Legutóbb magam írtam le és kapcsoltam össze az európai rece-anyaggal néhány, e megyéből való recemunkát (A rettegi református egyház régi recescipkái: Erdélyi Múzeum 1944: 117—24). E dolgozatnak mind első, mind második részére vonatkozik »Ozmán-török elemek a magyar hímezésben« című munkám (Bibliotheca Humanitatis Historica VI. Bp., 1940), mert ebben két szolnokdobokai úrasztali terítőt és két, e megyebeli népi hímezést is közlök, s törökös hatást mutatok ki rajtuk.

* * *

A képek jegyzékében az egyes rajzok és fényképek készítőjét csak akkor jeleztük, ha nem a tanulmány szerzője készítette őket. Így azt, hogy a Szolnok-Doboka természeti szépségeiről készült képeket DR. BALOGH ERNŐ egyetemi tanár, a megye műemlékeit szemléltetőket DR. ENTZ GÉZA könyvtárőr, az összes címerrajzokat, beleértve a címlapon lévő címkét és a megyének a címlap elé kötött többszínnyomatú címerét K. SEBESTYÉN JÓZSEF heraldikus-festőművész rajzolta, illetőleg fényképezte, sem a képek alatt, sem a tartalomjegyzékben a sokszoros ismételtetés elkerülése céljából nem tartottuk szükségesnek jelezni. Nem tüntethetjük fel természetesen több olyan kép szerzőjét sem, melynek rajzolóját, illetőleg készítőjét nem tudtuk megállapítani. Ezek között legértékesebb Dés két 1870 tájáról való képe.

Egyebekben a képanyagra vonatkozólag l. a szerkesztőnek az U t ó s z ó -ban tett megjegyzéseit.